

КОРЕКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДОМ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

Щербата Вікторія

Ляховець Лариса

Горелько Аліна

Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка

вул. Г. Полуботка, м. Чернігів, Україна, 14000

e-mail: vikashch@ukr.net

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей комунікації у дітей з розладом аутичного спектру (РАС). Серед них: нездатність адекватно використовувати для регулювання соціальної взаємодії візуальний контакт, мімічний вираз, жестикуляцію; нездатність до встановлення взаємозв'язків з однолітками; відсутність соціально-емоційної залежності; відсутність спільних інтересів у спілкуванні з іншими людьми; відносна нездатність починати або підтримувати бесіду при будь-якому рівні мовленнєвого розвитку; нездатність до рефлексії; невиразність наслідування або повна його відсутність тощо.

У статті окреслено компоненти оцінки розвитку у дитини навичок комунікації: невербальна комунікація (у першу чергу – візуальний контакт); вербальна комунікація; інтерактивна увага (тобто час інтерактивної взаємодії, включення іншої людини у заняття дитини, деяка спільна для партнерів діяльність); гнучкість (здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації та переходити від одного виду діяльності до іншого).

Кожен з компонентів має 5 рівнів їх розвитку. Подано результати первинної діагностики комунікативних навичок досліджуваних, отримані за допомогою методу експертних оцінок і спостереження. Здійснено аналіз основних принципів програми корекції комунікативних навичок у дітей з РАС "Son-Rise Program". Представлено результати її впровадження шляхом аналізу

динаміки комунікативних навичок досліджуваних. Про ефективність програми свідчить перехід різних компонентів комунікації від нижчого рівня розвитку до вищого. Хоча за часовим критерієм така динаміка є різною у різних досліджуваних.

Ключові слова: розлад аутичного спектру, аутизм, вербальна комунікація, невербальна комунікація, гнучкість, інтерактивна увага.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Проблема розладів аутичного спектру для українського і світового суспільства не є новою. Щороку показники частоти встановлення діагнозу «розлад аутичного спектру» (далі - РАС) збільшується, а загальновизнаної методики корекції не існує. За статистичними даними Чернігівського психоневрологічного диспансеру спостерігається зростання кількості випадків зокрема РДА (раннього дитячого аутизму - один із розладів, що входить до спектру) за роками: у 2009 р. на обліку перебувало 34 дитини, у 2010 р. – 42, 2016 р. – 100 дітей. Як бачимо, з кожним роком стає все більше дітей, які мають цей розлад.

Найчастіше в корекційній роботі спеціалісти звертають увагу на формування академічних навичок дитини, що є, на нашу думку, хибним, оскільки основним порушенням при РАС є брак комунікативних навичок. Саме спілкування виступає основою соціалізації дитини. Навіть встановлення первинного контакту з аутичною дитиною є проблемним. Без налагодження соціальної взаємодії неможливо перейти до корекції когнітивної та поведінкової сфери. Виходячи з вищезазначеного, корекція навичок спілкування має бути першочерговою, а відсутність єдиновизнаної моделі корекції комунікативних навичок у дітей з РАС вимагає емпіричної перевірки їх ефективності.

Предмет дослідження - динаміка комунікативних навичок у дітей з РАС у процесі використання корекційної програми «Son-Rise Program».

Мета дослідження - перевірити ефективність формування комунікативних навичок у дітей з РАС за допомогою «Son-Rise Program».

Теоретичний аналіз проблеми. За визначенням МКХ-10, аутичний розлад (autistic disorder) є важкою формою патології розвитку, що характеризується порушеннями соціальних, комунікативних і мовленнєвих функцій, а також наявністю нетипових інтересів і форм поведінки. Аутизм впливає на всі види взаємодії дитини з навколишнім світом, що детерміновано, як правило, ураженням багатьох ділянок мозку [1, с. 16].

Термін «РАС» об'єднує різноманітні порушення розвитку, для яких характерні аутичні прояви. За всіма наявними класифікаціями зрозуміло, що індивідуальні прояви аутичних розладів охоплюють широкий спектр, зокрема діагноз "Аутизм". У спектр аутичних розладів потрапляють діти з різним рівнем інтелектуальних і мовленнєвих можливостей. Проте незалежно від рівня мовленнєвого й мисленнєвого розвитку найхарактернішою ознакою і особливістю дітей з РАС є брак навичок соціальної взаємодії.

Для кращого розуміння суті проблеми розглянемо особливості комунікації дітей, які мають РАС [2; 3; 4; 5]. До них належать:

- нездатність адекватно використовувати для регулювання соціальної взаємодії візуальний контакт, мімічний вираз, жестикуляцію (візуальний контакт знижений або відсутній загалом, характерним є погляд повз або «крізь» співбесідника);
- нездатність до встановлення взаємозв'язків з однолітками. Ставлення до близьких (членів сім'ї) у дітей з РАС полягає: від повної байдужості (поява і відхід батьків не зумовлюють жодної реакції у дитини) до підвищеної прихильності, прив'язаності до одного з близьких (навіть короткочасна відсутність такої людини спричинює паніку та приступи агресії);
- відсутність соціально-емоційної залежності, що виявляється в порушеній реакції на інших людей, відсутності модуляції поведінки відповідно до соціальної ситуації. Дитина майже не звертається за співчуттям;
- відсутність спільних інтересів у спілкуванні з іншими людьми;

- затримка або повна відсутність спонтанного мовлення, без спроб компенсувати цей недолік жестикуляцією і мімікою (часто цьому передують відсутність комунікативного гуління у віці немовляти);
- відносна нездатність починати або підтримувати бесіду (при будь-якому рівні мовленнєвого розвитку);
- ехолалія і стереотипне мовлення;
- нездатність до рефлексії, тобто дитина не усвідомлює, як вона сприймається партнером по спілкуванню. Це характеризує нездатність зрозуміти, як вона виглядає в очах іншої людини. Тому часто діти з аутистичним розладом можуть не розуміти, чому їм роблять зауваження на їх емоційні реакції, які не відповідають ситуації;
- невиразність наслідування або повна його відсутність (йдеться про імітаційні дії). Такі діти обмежені в здобуванні та закріпленні соціального досвіду.

Отже, взаємодія з дитиною, яка має РАС, вимагає знань особливостей її спілкування з оточенням.

Результати дослідження та їх обговорення. З метою формування й корекції комунікативних навичок у дітей з РАС нами використана методика «Son-Rise Program», яка у своїй основі має наступні принципи:

- дорослий долучається до стереотипної поведінки дитини для кращого взаєморозуміння з нею (так зване «приєднання» до стереотипної поведінки дитини: повтор її рухів, дій, фраз, аналогічні маніпуляції з предметами (наприклад дитина підкидає м'яч вгору і тричі плескає в долоні – дорослий робить таку ж маніпуляцію). Дорослому це допомагає краще зрозуміти дитину і бути для неї більш передбачуваним та послідовним. Також приєднання дозволяє встановити візуальний контакт із дитиною. Приєднання має тривати, поки дитина не дає «зелене світло» до взаємодії: дивиться на Вас; говорить до Вас; торкається до Вас. Це сприяє встановленню візуального контакту;

- головна опора у навчанні дитини – її внутрішня мотивація, тому важливо, аби дорослий знав інтереси, улюблені фізичні ігри дитини, фрази з

улюблених мультфільмів. Мотивація дитини до взаємодії з дорослим повинна бути внутрішньою. Для кожної дитини був створений так званий «банк мотивацій» разом з батьками. Ініціатива при взаємодії з дорослим надається дитині. Спеціаліст не може вимагати виконання дій з боку дитини;

- ставлення до дій дитини повинно бути безоціночним (до неї не висуваються вимоги щодо норми поведінки. Виключення складає лише аутоагресія та агресія);

- стимулом у занятті виступає похвала з боку дорослого, який звертає увагу і заохочує кожний соціальний прояв: погляд в очі, використання жесту, звернення до дорослого, дотик, прояв емоцій (якщо вони виникли у відповідь на дію дорослого або зверненні до дорослого). Для того, аби похвала залишалась цікавою для дитини, вона має бути різною: вербальною, невербальною, за допомогою дотику. Також важливо пояснювати дитині з аутизмом, за що саме її хвалять;

- необхідно створити безпечний простір для діяльності дитини, в якому ніщо не відволікатиме її увагу та не буде значного сенсорного перенавантаження (кімната має бути доволі просторою, стеля та стіни – світлих природніх відтінків, електричних приборів не повинно бути, є зона відпочинку, всі предмети розташовані на полицях (вище зросту дитини). Бажано, аби іграшки були в парній кількості. Також до кімнати підводять відеозйомку, аби мати можливість відслідковувати активність дитини протягом дня та мати можливість встановлення причино-наслідкових зв'язків у поведінці дитини);

- взаємодія під час гри сприяє усвідомленій комунікації [5; 6].

Емпіричне дослідження проводилася на базі Громадської організації «Батьків дітей-інвалідів з розладами аутичного спектру «Аутизм. Новий погляд» м. Чернігова. Оскільки РАС включають в себе різні форми, важливо було відібрати дітей з однаковою формою розладу розвитку. У дослідженні брали участь 4 сім'ї, які виховують дитину з діагнозом «Аутизм». У якості організаційного методу було обране лонгitudне дослідження, що тривало протягом 2016-2018 рр.

Модель «Son-Rise Program» включає в себе 4 критерії оцінки розвитку у дитини навичок комунікації:

- 1) невербальна комунікація (у першу чергу – візуальний контакт);
- 2) вербальна комунікація;
- 3) інтерактивна увага (тобто час інтерактивної взаємодії, включення іншої людини у заняття дитини, деяка спільна для партнерів діяльність);
- 4) гнучкість (тобто здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації та переходити від одного виду діяльності до іншого).

За кожним із критеріїв виділено п'ять рівнів їх розвитку. Проте дитина може демонструвати одночасно навички, які належать до різних рівнів (наприклад, дитина частково демонструє навички по критерію «невербальна комунікація» першого і другого рівнів). Проте, якщо дитина не демонструє навички, що віднесені до нижчого рівня на 80% і частіше, то перехід до вищого рівня не відбувається, і говорити про оволодіння навичками цього рівня не можна. Також діти можуть демонструвати різні рівні розвитку за різними критеріями (наприклад: 1-й рівень вербальної комунікації, але 2-й рівень інтерактивної уваги).

З метою виявлення особливостей комунікативних навичок дітей з аутизмом при первинній діагностиці нами було проведено спостереження за дітьми, результати якого співставлено з результатами, отриманими за допомогою методу експертних оцінок. У якості експертів виступили батьки дітей з аутизмом. Результати проведеного емпіричного дослідження виявили наступні особливості спілкування дітей з аутичним розладом: усі четверо дітей мають невиразність невербальної комунікації (знижену здатність до візуального контакту, недостатність міміки та жестів, відсутність розвиненого інтонаційного компоненту), порушення вербальної комунікації, відсутність імітаційних дій, часткову відсутність інтересу до взаємодії з іншою людиною.

Початково (під час первинного спостереження) досліджувані перебували на одному рівні (демонстрували перший рівень розвитку за всіма чотирма

критеріями моделі «Son-RiseProgram»). Проте діти демонстрували різні соціальні навички, що належать до першого рівня.

Назва компонента комунікації	Рівень	Прояви комунікації	Ім'я дитини			
			Нікіта	Арсен	Захар	Гліб
Невербальна комунікація	I рівень	Дивиться на інших щоб почати або продовжити взаємодію (Коли дорослий зупиняється, дитина дивиться в очі щоб той почав/продовжив гру).	•		•	
		Дивиться на дорослого з випадковими «спалахами виразу обличчя» (При взаємодії, дитина підтримує рівномірний ефект маленьких, проміжних, «спалахів виразу обличчя»).	•		•	•
		Фізично рухає інших щоб отримати те, що потрібно (веде інших за руку, пересуває інших по кімнаті, дає різні предмети).	•	•	•	
	Рівень II	Дивиться в очі щоб задовольнити свої потреби (щоб взяти їжу, напої, відкрити контейнер і т.д.).	•	•	•	•
		Дивиться на інших з цікавістю (дивитиметься в очі людині, якою зацікавлена, наприклад коли хтось співає улюблену пісню дитини або говорить на певну тему, і т.д.).	•			
		Посміхається або сміється під час інтерактиву («інтерактивом» ми називаємо будь-яка дію / гру, яка включає іншу людину, наприклад бесіда, фізична гра, надягання пальто і т.д.).				
Вербальна	I рівень	Володіє вокабуляром, що становить мовоподібні звуки або більше («ма» як «мама», «яб» як «яблуко», «м» як «м'ячик»).	•	•	•	•
		Володіє вокабуляром з п'яти слів або більше («тато», «лоскіт», «яблуко», «м'ячик», «поїздка»).	•	•	•	•
		Володіє вокабуляром від 6 до 50 слів або більше.	•		•	•
	I рівень	Каже, використовуючи іменники, дієслова або більше (Наприклад, іменники: мама, тато, борщ, стілець, м'ячик, машина. Дієслова: хочу, штовхай, плескати, лоскочучи, їхати, отримувати).	•		•	•
		Ясність мови частково зрозуміла (Батьки можуть розуміти мову дитини але інші схильні мати труднощі з розумінням)	•	•	•	•
		Ясність мови в основному зрозуміла (Більшість людей розуміють мову дитини).	•		•	•
		Говорить, коли запропоновано (попросила інша людина, під час взаємодії). (Дитина може не сказати слово спонтанно, але коли попросять, то вона скаже)				
		Спілкується вербально щоб задовольнити потреби (отримати їжу, напій, зняти кришку з коробки).	•		•	
Вербална	I рівень	Каже простими фразами (додає прикметники і / або прийменники - «блакитний м'яч», «книга на полиці», «тягни велику ковдру» і т.д.)				
		Ясність мови зазвичай чітка і зрозуміла (Мова дитини зазвичай зрозуміла багатьом людям).				
		Каже, використовуючи іменники, дієслова, прикметники і прийменники або більше (прикметники: чорний, жовтий, великий, м'який, довгий, гучний і т.д. Прийменники: вгору, вниз, в, з-за, на, і т.д.)				

		Веде розмови, які складають один оборот або більше (Батько: «Ти хочеш папір або розмальовку?») Дитина: «Розмальовку»).				
		Спонтанно каже, що хоче або не хоче (без підштовхування, дитина попросить про те, чого хоче або не хоче, наприклад «Хочу великий кубик» або «Все зроблено», «Читай книгу», «Ні! Їсти» і т.д.).				
		Вербально розмовляє щоб почати або продовжити інтерактивне спілкування (використовує мову, щоб досягти результату, який включає іншу людину, наприклад «пощекочи ногу» або «надуй кульку» і т.д.).				
		Використовує «милий» тон, коли показує, що хоче або ж не хоче (дитина говорить без ниття, крику, підняття голосу).				
		Використовує вітання («Привіт», «До зустрічі» і т.д.)	•		•	
Інт ера кти в н а	р і в е н ь	Час інтерактивної уваги 2 хв. або більше (Час активної уваги закінчується тоді, коли дитина закінчує гру або дію і не повертається до цього після двох прохань продовжити дію).	•	•	•	•
		Повторюваність інтерактивної дії 3 рази на годину або більше (Тільки якщо час уваги дитини 9 хв. або менше).				
		Взаємодіє в контексті загальних фізичних ігор (Фізичні заняття або ігри включають в себе лоскіт, чухання спинки, гра в квача, заморозку).				•
Г н у ч к і с т ь	р і в е н ь	Дозволяє допомагати в повторюваній діях (Дитина дозволяє підтримувати себе вербально та фізично, також дозволяє підняти папір, який дитина випадково впустила, дозволяє «стабілізувати» його вежу з кубиків, дозволяє відповісти на повторюване питання).	•	•	•	•
		Легко дозволяє присутність в кімнаті Son-Rise (Пускає різних людей (батьків, терапевтів) в кімнату і дозволяє їм пересуватися по кімнаті).	•		•	•
		З легкістю розташовується в середовищі з високим рівнем підтримки (Легко переходить і спокійно залишається в середовищі, яке дає дитині високий рівень контролю й не відволікає дитину надмірними стимулами - наприклад, ігрова кімната в будинку, інші кімнати в домі).				

Детальніше динаміку комунікативних навичок кожної дитини у процесі використання «Son-Rise Program» представлено на. рис. 1, рис.2, рис. 3, рис. 4.

Рис.1. Динаміка комунікативних навичок Нікіти М. у процесі використання «Son-Rise Program».

Рис.2. Динаміка комунікативних навичок Арсена П. у процесі використання «Son-Rise Program».

Рис.3. Динаміка комунікативних навичок Захара Л. у процесі використання «Son-Rise Program».

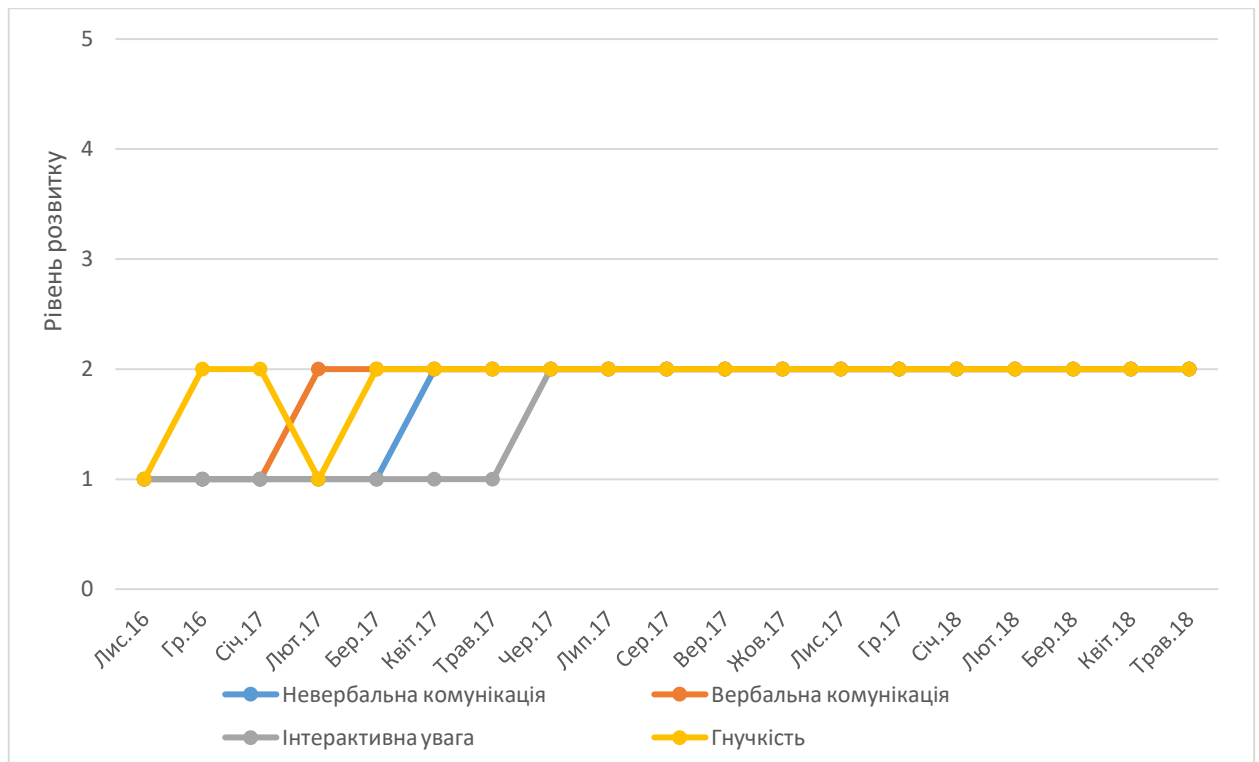

Рис.4. Динаміка комунікативних навичок Гліба М. у процесі використання «Son-Rise Program».

Динаміка комунікативних навичок у дітей з аутизмом у процесі використання корекційної програми «Son-Rise Program» є позитивною. Про це свідчить перехід від нижчого рівня розвитку різних компонентів комунікації до вищого. За часовим критерієм така динаміка є різною (у одних дітей швидше (від 1 місяця), у інших – повільніше (більше 1 року)). Це може бути зумовлено як індивідуальними особливостями, так і особливостями впливу корекційної моделі (яка, можливо, для корекції одних навичок є більш ефективною, а для інших навичок – менш ефективною). Найбільш результативними є зміни за шкалою «Невербальна комунікація». Загалом найшвидший розвиток навичок спілкування у дітей спостерігався за критерієм «Гнучкість».

Висновки. До найбільш розповсюджених особливостей спілкування дітей із розладами аутичного спектру відносять: знижену здатність до візуального контакту, бажання до усамітнення, відсутність емоційного контакту з близькими, відсутність імітаційних дій, різноманітні мовленнєві порушення,

недостатність невербальної комунікації (відсутність жестів та невиразність міміки).

Наведені результати підтверджують ефективність програми «Son-Rise Program». Однак наведені результати дослідження є лише першим кроком до вивчення її корекційних можливостей та потребують подальшого впровадження на більш широкій вибірці.

Список використаної літератури

1. Башина В. М. Ранний детский аутизм/ В. М. Башина. – М.: Исцеление, 1993. – 236 с.
- 2.Базима Н. В. Особливості невербальної та вербальної комунікації у дітей з аутизмом / Н. В. Базима, О. В. Мороз // Логопедія. – 2013. – №4. – С. 3-8.
3. Гладун Т.О. Розвиток соціальності дітей з розладами аутичного спектру: соціально-педагогічний дискурс проблеми / Т. О. Гладун. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – №8. – С. 294–302.
- 4.Жуков Д.Е. Особенности картины мира детей с аутизмом // Психосоциальные проблемы психотерапии, коррекционной педагогики, спец. психологии: III съезд РПА и науч.-практ. конф. Курск, 20-23 октября 2003 г. – Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2003. – 271 с.
- 5.Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія. / Т. В. Скрипник. – К.: Фенікс, 2010. – 320 с.
6. Победить аутизм. Метод семьи Кауфман / Сост. Н.Л. Холмогорова. – М.: Центр лечебной педагогики, 2005. – 96 с.

CORRECTION OF COMMUNICATION SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Shcherbata Vsktoria

Liakhovets Larysa

Horelko Alina

National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko

70, Hetman Polubotka Str., Chernihiv, Ukraine, 14000

e-mail: vikashch@ukr.net

The article deals with theoretical analysis of communication peculiarities in children with autism spectrum disorders (ASDs) such as inability to use visual contact, mimic expression, gesticulation for social interaction adjustment adequately; inability to establish peer relationships; lack of social and emotional dependence; lack of common interests in communicating with other people; relative inability to start or maintain a conversation at any level of speech development; inability to reflect; impassive imitation or its complete absence, etc. The article outlines the components of the child's communication skills development assessment : non-verbal communication (first of all – visual contact); verbal communication; interactive attention (interaction timing, the inclusion of another person in the child's activity, some collaborative engagement for partners); flexibility (the ability to change one's behavior depending on the situation and to switch from one activity to another). Each of the components has 5 developmental levels. The results of the primary diagnostics of the subjects' communicative skills received by applying experts evaluation and observation method are presented.

The analysis of the basic principles of the "Son-Rise Program" for communicative skills correction in children with ASDs is given. The results of their communication skills correction by applying Son-Rise Program are presented. The results of its implementation by analyzing the dynamics of the subjects' communicative skills are presented. The transition of various components of communication from the lower developmental level to the higher one proves the program effectiveness. Although this dynamics is different for different subjects under the time-line criterion.

Key words: autism spectrum disorders, autism, verbal communication, non-verbal communication, flexibility, interactive attention.